

Stjepan MATKOVIĆ*

TEMELJNE PROMJENE U HRVATSKOJ POLITICI UOČI SARAJEVSKOG ATENTATA

ABSTRACT: This paper deals with the development of Croatian politics ahead of the Sarajevo assassination and the outbreak of the First World War. The focus of attention is the question of a national issue whose interpretation of 1903 is gaining new significance due to the acute crisis of dualism, change of government in the Kingdom of Serbia, and the increasingly prominent activity of the heir, Duke Franz Ferdinand. On the basis of the analysis of parliamentary party programs and the activities of relevant political groups, unilateral dissatisfaction with the Croatian position in Austria-Hungary is noticed, and in the context of the state relations with Hungary, it stands out as an overwhelming problem of achieving Croatian financial autonomy. After the implementation of the annexation of Bosnia and Herzegovina, the approach to the national issue is tightened, and from then on, a considerable number of political actors have seen its solution only in affirmation of the principle of national unity in the integral area of the southern Slavs.

KEY WORDS: Croatian politics, Yugoslavism, Austro-Hungarian empire, Sarajevo assassination

Izbijanje Prvoga svjetskog rata obilježava završnu točku evoluiranja pripadnika znatnog dijela hrvatske politike. Intenzitet promjena mogao se izravno pratiti od početka 20. stoljeća preko pokretanja politike novoga kursa i održavanja niza javnih skupština (1903), formiranja Hrvatsko-srpske koalicijske, uključivanja u planove o reformi Austro-Ugarske, niza popratnih događaja izazvanih aneksijom Bosne i Hercegovine (1908) i uvođenja kome-sarijata nakon obustave ustavnog stanja (1912). Time je u stvari bio samo označen nastavak izražavanja dugotrajnih frustracija većine političara zbog

* Autor je znanstveni savjetnik u Hrvatskom institutu za povijest, Zagreb.

neispunjenja vlastitih nacionalnih ambicija. Duboko i rašireno nezadovoljstvo s provedbom pojedinih dijelova Hrvatsko-ugarske nagodbe kao temeljnog ustavnog akta koji je određivao odnose u zajednici s Ugarskom, i to u javnoj sferi najviše s primjenom i interpretacijom njenih ekonomskih sadržaja, bili su stalni predmet javnih rasprava i odskočna daska za skretanje prema politici zaoštavanja.¹ Premda su brojidbeni pokazatelji uoči rata bili relativno povoljni iz ekonomskog kuta gledanja, zahtjev za većom gospodarskom samostalnošću i prevladavanjem asimetrične podjele raspodjele nadležnosti u Monarhiji bio je neizostavni dio nacionalne politike bez obzira na stranačke pripadnosti. Unatoč tomu što je od kraja 19. stoljeća dolazilo do širenja mreže financijskih ustanova, povećanja broja dioničarskih društava, znatnijeg izvoza poljoprivrednih proizvoda, podizanja industrijskih postrojenja sa sjedištem u sjevernoj Hrvatskoj i nastavka izgradnje novih željezničkih pruga, smatralo se i dalje da se jedino širenjem nacionalne autonomije može smanjiti gospodarsko zaostajanje za razvijenijim dijelovima Ugarske, drugim prosperitetnijim dijelovima srednje Europe i izdignuti se iz perifernog statusa.² Još se više isticao u političkom životu dugotrajno nepovoljan položaj zemalja na istočnojadranskoj obali u Dalmaciji i Istri pod austrijskom upravom. On je neprestano stavljan na dnevni red uz ponovno naglašavanje afirmacije nacionalnog karaktera i potrebe sjedinjenja s banskom Hrvatskom, navlastito kad se raspravljalo o reinkorporaciji Dalmacije što se moglo legitimno izvesti i na temelju 66. člana hrvatsko-ugarskog državnog zakona koji je dopuštao takvo rješenje.³ Zakašnjelost ekonomske modernizacije, osobite njene industrijske sastavnice, i spori rast nacionalnog kapitala kao i domaćih poduzetnika u odnosu na nositelje dualizma davali su osobiti zamah nezadovoljstvu na tim južnim područjima. Treći razvojni pravac u poticanju radikalnije kritike Austro-Ugarske išao je u prilog traženja širih građanskih prava i demokratizacije društva. On se naročito očitovao u zahtjevu za uvođenjem općeg i tajnog prava glasa čijom bi se primjenom korišteno promijenio političko-stranački reljef, napose u okviru Ugarske čija je

¹ S. Matković, Hrvatska historiografija o Hrvatsko-ugarskoj nagodbi (1868): u povodu 140. obljetnice, *Kao narod s narodom*. Zbornik radova, ur. D. Šokčević, Budimpešta 2011, 115-123.

² Tipično stajalište o načinima privrednog podizanja Hrvatske iznosi Trgovačko-obrtnička komora u Zagrebu, Hrvatski državni arhiv (HDA), fond Kraljevski ministar Hrvatsko-slavonsko-dalmatinski, Spomenica Komore, 1914. Pregled ekonomskog razvoja donosi I. Karaman, *Industrijalizacija građanske Hrvatske (1800-1941)*, Zagreb 1991, 238-240.

³ O poljoprivrednim problemima vidjeti: Spomenica težaka splitskih CK vladi o propadanju poljodjelstva i težačkog staleža u Splitu, 1909, Sveučilišna knjižnica u Splitu, osobni arhiv Ante Trumbića, M 547/4, a o parobrodarstvu: Dalmatinska parobrodarska družba in Dalmatinsko parobrodarstvo, Nacionalna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana, ostavština Ivana Hribara, sv. VIII. Za širi uvidi vidjeti: M. Trogrlić, N. Šetić, *Dalmacija i Istra u 19. stoljeću*, Zagreb, 2015, 94-104 i 223-228.

društvena elita ustrajavala na zaštiti ograničenog prava glasovanja radi zaštite prevlasti mađarskog faktora u translatanijskom dijelu Monarhije.⁴ U tom kontekstu idejnih strujanja jači utjecaj zadobili su predstavnici suvremenih liberalnih pogleda u redovima naprednjačkih stranaka, kao i zastupnici socijalne demokracije, koji su ukazivali na anakronost struktura dvojne monarhije i izražavali simpatije za cjelovitim okupljanjem južnoslavenskih naroda.

Navedena tri primjera dominirajućih tema o kojima se neprestano raspravljalo označavala su, u suštini, stalno preispitivanje dugotrajne održivosti dualizma i izražavala nakanu ostvarenja što samostalnijeg političkog položaja u različitim varijantima. Pri tome se klatno njihalo između težnji za rješenjima u legitimnom pravcu koji je podrazumijevao održivost habsburškog okvira ili u radikalnom zadovoljavanju potreba pojedinih naroda na ruševinama dvojne monarhije. U prvom su slučaju vodeći predstavnici parlamentarnih stranaka uz trajne kritike dualizma javno tražili političke odgovore na legalan način uz trajno oslušivanje zbivanja u austro-ugarskoj politici i međunarodnim odnosima. U drugom su slučaju eksponenti manje utjecajnih, ali glasni skupina sve otvorenije zagovarali primjenu revolucionarna načela i okretali oči izvan Monarhije. Oni su zaokupljeni perspektivama povezivanja južnoslavenskih prostora zbog uvjerenosti da je stvar Austro-Ugarske Monarhije bila anakrona i izgubljena pred snažnim naletima načela narodnog suvereniteta i radikalnog demokratizma. Realno sagledavajući kretanja i poduzete postupke pretežitog dijela političkih protagonista može se zaključiti da je sve do Sarajevskog atentata i druge polovice rata prevladavala opcija traženja rješenja u okviru dvojne monarhije tragom bezuspješnih traganja za njenom federalizacijom. Tim više je i kasniji ulazak Kraljevine Italije u Prvi svjetski rat na strani Antante i otkrivanje tajnog sadržaja Londonskog ugovora ojačao stanovište da je opstanak Austro-Ugarske još uvijek najučinkovitija zaštita od teritorijalnih aspiracija prekojadranskog susjeda.⁵ No, tijekom rata samo je pridonio bržoj evoluciji hrvatske politike i njenoj prilagodbi ratnim rezultatima.

Druga važna pojava koja prati promjene u hrvatskoj politici jesu obnova i jačanje svijesti kod dijela društvenih elita o identitetskoj pripadnosti Južnim Slavenima, potrebi uzajamnosti s pojedinim balkanskim narodima kao i povezanost s određenim češkim prvacima unutar Monarhije na tradicijama slavenofilstva koji su isto tako tijekom rata zauzeli protuhabsburšku poziciju. Jugoslavenska ideologija je imala svoju tradiciju i istaknutu ulogu

⁴ HDA, fond Hrvatski sabor, Peticije za izbornu reformu, kut. 197 i HDA, fond Predsjedništvo Zemaljske vlade, Dokumenti o izornoj reformi, kut. 728.

⁵ S. Matković, E. Miloš, Entre le marteau et l'enclume: les croates en 1915, *Etudes danubiennes*. Revue publiée par le Groupe d'Etudes de la Monarchie de Habsbourg, tome 31, Numero 1-2, Paris, 2015, 49-64.

još u razdoblju preporodnog pokreta pod drugačijim imenom i nakon obnove ustavnog razdoblja 1860-ih godina, kad je poslužila za suprotstavljanje pojedinim silnicama u Habsburškoj Monarhiji, ali istodobno ne dolazeći u koliziju s lojalnošću prema vladajućoj dinastiji.⁶ Ta je ideja polazila od shvaćanja o jezičnoj bliskosti Južnih Slavena koji su u uvjetima nacionalno-integracijskih procesa i novih odnosa izazvanih raznovrsnim modernizacijskim gibanjima bili primorani na međusobnu suradnju. Glavno je obilježje južnoslavenske povezanosti od kraja revolucionarne 1848. sve do početka 20. stoljeća bilo prije svega u poticanju kulturne akcije koja je računala na jedinstveno tržište ideja i međusobnu razmjenu iskustava. S dinastičkom promjenom na vlasti u Kraljevini Srbiji i pojavom politike „novog kursa“ na hrvatskoj javnoj sceni iz 1903, sve je vidljivije okretanje prema poticanju pokreta koji se zalagao za političkim povezivanjem i to na načelu narodnog jedinstva Hrvata i Srba, pri čemu je Beograd počeo simbolizirati jugoslavenski Pijemont koji predvodi proces ujedinjenja. Službenoj Srbiji je odgovarao jugoslavenski pokret jer je u okolnostima vezivanja s novim vanjskopolitičkim blokom njime povoljnije utjecao na odnose prema susjednoj Austro-Ugarskoj, a istodobno je simpatizerima jugoslavizma u crno-žutoj monarhiji među Slovencima, Hrvatima i Srbima trebao pomoći u poboljšanju njihovih položaja. Od ponovnog dolaska dinastije Karađorđević na prijestolje započelo se organizirano stimulirati okupljanje u Beogradu oko ideje kulturnog jedinstva.⁷ Veći broj istaknutih književnika i drugih umjetnika podržao je uspostavu kontinuiranih susreta, postupno se slažući s načelom da je kraljevina Srbija pozvana da predvodi integrirajuće procese. Taj se trend privlačnosti jugoslavenske ideje sa sve izraženijim političkim tendencijama učvrstio za vrijeme i nakon Balkanskih ratova, kad su pobjede srpske i crnogorske vojske izazvale valove oduševljenja, izravno utičući na promjenu atmosfere u prilog podizanja vjere u jugoslavenstvo. U prilog jugoslavenske propagande išli su rezultati na bojištima, kad su ratne pobjede Srbije i Crne Gore podgrijavale nade u ubrzanidolazak sudbonosnih događaja u europskoj politici i neizbježnog raspada Monarhije. S druge strane, iz sastava političkih i intelektualnih predstavnika u hrvatskim zemljama bilo je jasno da znatan dio javnog prostora zauzimaju oni koji su odbijali savezništvo sa Srbijom i protivili se usvajanju oznake jugoslavenskog identiteta ili su prema njemu bili ravnodušni tako da se može zaključiti da je uoči Prvoga svjetskog rata politički krajolik bio u znatnoj mjeri ideološ-

⁶ M. Gross, Zur Frage der jugoslawischen Ideologie bei den Kroaten u: A. Wandruszka et al, *Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918*, Beč 1978, 27.

⁷ HDA, fond Dušana Plavšića, kut. 28, svežanj Umjetnička izložba. O široj problematizaciji prožimanja kulturnih događaja i političkih kretanja vidi: S. Matković, Naprednjački prijepori o jugoslavenstvu: primjer neodržane sarajevske izložbe, *Spomenica Rena Lovrenčića*, ur. D. Agičić et al, Zagreb, 2016, 231-244.

ki podijeljen i kolebljiv u pogledu same nacionalne ideje, što je s ozbirom na oprečna shvaćanja neizbježno vodilo prema traganju za različitim oslonima.

Nakon propasti politike komesarijata u banskoj Hrvatskoj, koji je svjedočio o potrebama uvođenja izvaninstitucionalnih mjera po mjeri nagodbenog zakona, tražio se odgovarajući oblik normalizacije odnosa između Hrvatsko-srpske koalicije i ugarskog ministra predsjednika Istvana Tisze. On je postignut međusobnim sporazumom kojim je ponovo osigurano ustavno stanje. Komesarijat je tako ukinut kompromisom glavnih političkih predstavnika krajem studenoga 1913, a dotadašnji kraljevski komesar Ivan Skerlec je imenovan za bana.⁸ Tisza je pokazao namjeru da se saniraju određene razlike i ukloni trenje „unutar iste državne zajednice“. Sa strane vodstva Koalicije, koje je shvatilo da se državnopravno pitanje u zadanim okolnostima može riješavati u sklopu ugarske politike, tražila se zauzvrat provedba parlamentarnih izbora i ukidanje nepopularne željezničke pragmatike. Na taj je način Koalicija vodila politiku oportunitizma koji joj je osigurao da preuzme dio hrvatske zemaljske uprave pod svoje kormilo, a da istodobno potisne u stranu stare unioniste pa i ostale relevantne stranke. Takav je pragmatični odnos, opravdan kao vođenje odgovorne politike u skladu s hrvatskim državnopravnim položajem u uniji, dopustio da njeni prvaci osiguraju pobjedu na posljednjim parlamentarnim izborima (1913) i zadrže ključnu ulogu u upravi sve do kraja Prvoga svjetskog rata, pri čemu je Koaliciji uspjelo da sudjelovanjem u vlasti postigne i neke pomake poput formiranja posebnog Odjela za narodno gospodarstvo, osnivanje Medicinskog fakulteta i provedbu niza karitativnih aktivnosti.

Koalicija je kao heterogeni politički savez nastao krajem 1905. priznavajući Hrvatsko-ugarsku nagodbu i pokazujući tada neuvijenu promadarsku orijentaciju, koja je u velikoj mjeri bila određena protuaustrijskim raspoloženjem, odnosno potrebom izgradnje, kako su to kreatori novog kursa zagovarali jedne jake linije obrane od bečkog centralizma na pravcu od Karpata do Jadrana. Pri tome su uživali potporu službene Srbije kojoj je bio prihvatljiv oblik hrvatsko-srpske suradnje u izvedbi Koalicije, ali i predstavnika onih zemalja koje su bile suprotstavljane Austro-Ugarskoj Monarhiji. Osim toga, Koalicija je, kako je to već pokazala standardna historiografija, zrcalila interese zastupnika onih građanskih slojeva koji su od kraja 19. st. iskusili ekonomski rast i time utjecali na evoluciju socijalnog sastava, želeći time fokusirati nacionalnu politiku u sklopu hrvatsko-ugarske zajednice.⁹ Daka-ko, u obzir valja uzeti i prethodno spomenutu otvorenost prema južnosla-

⁸ I. Bulić, *Politika Hrvatsko-srpske koalicije uoči Prvoga svjetskog rata: 1907-1913*, *Časopis za suvremenu povijest*, 44 (2012), 2: 415-453 i Isti, *Ivan Skerlec Lomnički 1913-1917. kraljevski komesar i hrvatski ban* (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2011).

⁹ M. Gross, *Vladavina Hrvatsko-srpske koalicije 1906-1907*, Beograd 1960, 41-43.

venskoj konstrukciji koja vodi prema sporazumijevanju njenih različitih čimbenika bez obzira na različite tradicije. U stvarnosti, heterogenost Koalicije ukazivala je na kombinacije hrvatskog, srpskog i južnoslavenskog identiteta. Zbog toga će se u analizama govoriti i o nastupu njenog hrvatskog ili srpskog krila koji će ovisno o situaciji zauzimati specifične stavove.¹⁰ Premda su naknadni historiografski kanoni ukazivali na anticipaciju jugoslavenske države, ipak nas izvorni dokumenti upućuju na ocjenu da je vodstvo Koalicije polazilo od činjenice da je Austro-Ugarska sa svim svojim unutarnjim i vanjskim slabostima bila još uvijek snažna zajednica u rangu europske vlesile tako da koalicijski prvaci nisu osjećali zov da buduglavnim barjaktarom nekog oblika državotvorne jugoslavenske ideologije na njenim ruševinama pa se, u tom smislu, distanciralo od revolucionarne prakse i tek će kasnije, naknadno pred licem povijesti naglašavati svoju priraslost ideji integralnog narodnog jedinstva kao kamenu temeljcu u prethistoriji postanka jugoslavenske države. Tim više je bilo jasno da se to isto vodstvo pribojavalo ugroženosti svog društvenog položaja uslijed raspada nekih tradicionalnih ustanova tako da je nije želilo preuzeti odgovornost za obračun, prepustajući se procjeni da samo kontinentalni sudar Antante s Trojnim savezom može donijeti poraz Austro-Ugarskoj. Drugim riječima, glavni predstavnici hrvatskog dijela Koalicije zastupali su gledište da se politika vodi prema prilikama. U tom su smislu vrlo vješto iskoristili situaciju nastalu nakon okončanja aneksijske krize, kad je na položaj ugarskog ministra predsjednika došao nekadašnji hrvatski ban Khuen-Héderváry koji je kroz pregovore osigurao suradnju Koalicije i na određeni način nastavio s praksom koju je prethodno provodio za svog banovanja uz pomoć Narodne stranke i njenog Srpskog kluba.¹¹ Dok je Koalicija odustala od oštrijih napada na Nagodbu, do tle je dobila mogućnost provedbe izborne reforme. Proširenjem izborne reforme (1910) Koalicija je osigurala svoju nadmoć u parlamentarnom životu. Ni provedba izvanustavnih mjera nije ozbiljnije narušila njen položaj, izazivajući tek drugačije kormiliranje u političkom životu. Održivost komesarijata je za koalicijsko vodstvo značilo i mogućnost da njihovi protivnici dođu do izražaja, a kako su javno isticali da ne žele biti protudržavno orijentira-

¹⁰ I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji. Porijeklo, povijest, politika*, Zagreb, 1995, 77. O glavnoj komponenti Srba u koaliciji vidjeti: G. Krivokapić-Jović, *Srpska narodna samostalna stranka 1903-1914*, Zagreb, 2000.

¹¹ O simbiozi Khuena i njegovih suradnika iz redova predstavnika Srba vidjeti: N. Miller, *Between Nation and State: Serbian Politics in Croatia before the First World War*, Pittsburgh, 1997. Za početno razdoblje suradnje vidjeti: N. Rumenjak, *Srpski zastupnici u Banskoj Hrvatskoj: okvir za kolektivnu biografiju 1881-1892*, Zagreb, 2003 i B. Ostajmer, *Narodna stranka u Slavoniji i Srijemu: 1883-1903*. (doktorska disertacija, Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2011), a za čitavo vrijeme Khuenova banovanja M. Artuković, *Srbi u Hrvatskoj: (Khuenova doba)*, Slavonski Brod, 2001.

ni, bilo je jasno da su svoju glavnu zadaću vidjeli u postizanju sporazuma s Ugarskom. U takvim je okolnostima srpski dio Koalicije ipak na drugačiji način uzeo u obzir i vanjskopolitičku komponentu pa je usuglasio svoje držanje s gledištima vodstva srpske vlade, o čemu je svjedočila predratna misija njihovih predstavnika koji su prigodom boravka u Beogradu dobili naputak po kojemu je glavna zadaća Koalicije bila da bude na vlasti, čeka oporavak Srbije od napora Balkanskih ratova i promatra dalji razvoj situacije. Pri tome je još uoči izbijanja Prvoga svjetskog rata dolazilo i do sukoba mišljenja unutar srpskog dijela jer su njeni pojedini članovi poput Jovana Banjanina tvrdili da je suradnja s unionistima označavala „pobjedu starog duha“ koji ne može oduševiti „hrvatski i srpski narod“.¹² Unatoč podjelama, koalicijski je glavni smjer značio zagovaranje politike narodnog jedinstva Hrvata i Srba u unutarnjoj politici, nastavak rada na pojedinim reformama zakona i dogovaranje s mađarskom vladom.

Usporedo s konsolidacijom Koalicije, u unutarnjoj politici dolazi do trajnog raskola u redovima tradicionalno popularne i parlamentarno zastupljene Stranke prava, koji je u velikoj mjeri pridonio slabosti one komponente u hrvatskim zemljama koja se zalagala za primjenu hrvatskog državnog prava i, pri tome, odbacivala političke vrijednosti južnoslavenske ideje, smatrajući da se nacionalni interesi mogu i trebaju riješiti upravo u sklopu Austro-Ugarske i to prvenstveno u dogovoru s bečkim krugovima moći kao jedinim realnim saveznicima u pokušajima reformi dualizma, s time da unatoč protunagodbenom raspoloženju nisu izbjegavane ni mogućnosti pregovaranja s mađarskim državnici, poput susreta s I. Tiszom i S. Wekerleom koji govore u prilog provedbe legitime politike. Dio pravaša pod vodstvom agilnog odvjetnika Josipa Franka - dalje ćemo govoriti o frankovcima kao njegovim sljedbenicima - naslonio se s izbijanjem aneksijske krize na težnju ministra vanjskih poslova Aloisa von Aehrenthala da osigura Monarhiji prestiž među europskim velesilama. U korak s time išle su i intenzivne veze s visokim vojnim krugovima i njihovim eksponentima poput generala Moritza Auffenberga, nekadašnjeg zapovjednika pješadijskih divizija u Zagrebu, a kasnije zapovjednika i u Sarajevu te ministra rata, kao i s načelnikom vojske Conradom von Hötzendorfom.¹³ S obzirom na to da je Ae-

¹² HDA, fond Đure Šurmina, Istup Jove Banjanina iz hrv. srp. koalicije. Pismo na dra Bogdana Medakovića, Zagreb, 10. 12. 1913, bez paginacije, sign. 158, kut. 1.

¹³ S. Matković, M. Trogrlić, *Iz korespondencije Josipa Franka Bečom 1907-1910*, Zagreb-Split, 2014, 19-31. O utjecaju Aehrenthala vidjeti: S. Wank, Aehrenthal's Programme for the Constitutional Transformation of the Habsburg Monarchy: Three Secret Mémoires, *The Slavonic and East European Review*, Vol. 41, br. 97, London, 1963, 513-536. Arhivski podaci o navedenim vezama nalaze se u bečkim arhivima: Kriegsarchiv, ostavština Moritza Auffenberg von Komarowa, korespondencija, NL B/677, ostavština Rudolf Kiszlinga, NL B/800, br. 147 (Denkschriften über südslawische Frage) i Vojnoj kancelariji nadvojvode

hrenthal pri tome zadirao i na područje unutarnje politike, smatrajući da se unutarnjom reorganizacijom Monarhije može osnažiti njen prestiži pri tome djelomično izići u susret hrvatskoj strani zbog njenog značaja u južnoslavenskom pitanju i lojalnosti prema dinastiji, vidjela se s frankovačke strane ozbiljna prigoda da se diskreditiraju pokušaji političkih rješenja u dogovoru s habsburškim Srbima i da se riješi problem Bosne i Hercegovine u hrvatskom interesu. Dakako, taj dio političara probečke orijentacije čvrsto je vjerovao da i politika budućeg vladara nadvojvode Franje Ferdinanda može ići u prilog hrvatske teritorijalne integracije i postizanja veće neovisnosti prema mađarskoj stani, pa su se neki od njih povezali s takozvanim Belvedere krugom i prijestolonasljednikovom vojnom kancelarijom.¹⁴ Međutim, svi ti pokušaji uspostave čvršćih veza s bečkim nositeljima moći nisu od Stranke prava učinili onu skupinu koja bi mogla vladati u Hrvatskoj poput Koalicije i ona je u svim kombinacijama ostala po strani. Kombinacije s trijalizmom pokazale su se samo kao dokazano sredstvo pritiska za provedbu određenih političkih ciljeva austrijske politike u njenom sučeljavanju s mađarskom stranom.¹⁵ Uspješna provedba aneksije Bosne i Hercegovine s otklonom ratne opasnosti, kao i rezultati obustave Veleizdajničkog procesa u Zagrebu i Friedjungova procesa u Beču, pokazali su da su pravaši iskorišteni da se uplaši Koalicija i zatim da se njeno vodstvo usmjeri prema dogovoru s ugarskom vladom. U sklopu frankovačkih koncepcija glavno je mjesto imala ideja unutarmonarhijske reforme u pravcu federalizacije koja do tada nije bila izložena u pravaškoj tradiciji. U nekim prigodama zagovarana je forma trijalizma koju su naročito, kao i u nekim ranijim vremenima tijekom druge polovice 19. stoljeća, lansirali pojedini krugovi iz Beča ne bi li na taj način održavali lojalnost hrvatske politike prema dinastiji. U posljednjem slučaju radilo se o prijedlozima ujedinjavanja južnoslavenskog područja Monarhije u jednu državnu jedinicu koja bi brojila više od sedam milijuna stanovnika. Na taj je način stvaranje jedne jedinice pod južnoslavenskim ili hrvatskim imenom unutar Monarhije u očima pojedinih političkih analitičara moglo biti čak i dugoročno privlačna točka za Srbiju i Crnu Goru, a ne suprotno, čime se zamišljao drugačiji razvoj jugoslavenske ideje u habsburškoj orbiti. Drugi dio pripadnika pravaštva predvođen Milom Starčevićem polazio je s drugih motrišta. On je sa svojim suradnicima svoja uporišta imao i u drugačijoj interpretaciji ideologije njegova strica Ante Starčevića iz ranih 1860-ih go-

Franje Ferdinanda, Akten 205 (Innere Politik-Ungarn) i 206 (Innere Politik-Bosnien-Hercegovina), kao i u Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv, KK, Direktionsakten 17-25 koji sadrži priloge ministara Aehrenthala o politici u Hrvatskoj (Alois Lexa Freiherr von Aehrentha über Politik in Kroatien).

¹⁴ J.-P. Bled, *François-Ferdinand d'Autriche*, Pariz 2012, 156.

¹⁵ A. Hannig, *Franz Ferdinand. Die Biografie*, Beč 2013, 101.

dina, smatrajući da je habsburška Austrija uvijek izigravala svoje narode, a među njima i Hrvate. Zbog toga su tzv. milinovski pravaši odbijali navedene kombinacije oslonca na Beč i istovremeno zadržavali protunagodbeni stav. Osim toga, oni su imali i širinu djelovanja izvan banske Hrvatske. Njihove pristaše iz austrijskog dijela Monarhije u Dalmaciji i Istri poticali su suradnju s političkim predstavnicima Slovenaca ne bi li na taj način zajedno stekli veći utjecaj u bečkom Carevinskom vijeću. U Bosni i Hercegovini oni su mogli računati na potporu franjevac koji nisu iz svojih unutarcrkvenih razloga pristajali na političko povezivanje sa sarajevskim nadbiskupom Stadlerom, koji je također od vremena aneksije mijenjao svoju političku taktiku. Naime, Stadler se započeo povezivati s frankovačkim pravašima s kojima je prije bio u ideološkom sukobu jer nije prihvaćao njihovu sklonost prema suradnji s muslimanima.¹⁶ Međutim, nadbiskup je u nadolazećim okolnostima uvođenja ustavnosti i borbe za mandate u Bosansko-hercegovačkom saboru pronašao u njima saveznike. Iz takve zaoštrene pozicije polako su se sve utjecajniiji pripadnici „milinovačkih“ pravaša i njihovih partnera počeli približavati suradnji i sa političkim predstavnicima hrvatskih Srba u borbi protiv Beča i Budimpešte. Njihovo gledište dobro ilustrira tvrdnja da, za razliku od frankovaca, oni nisu vidjeli u Srbima „neprijatelja hrvatskog naroda“ koji bi bio pogibeljniji od „nezasitnih i grabežljivih Mađjara i Talijana te sve prepotentnijih prodirućih Niemaca u slavenski jugoiztok Europe i Balkana.“¹⁷ Drugim riječima, zastupnici ove pravaške linije odbacili su načelo nacionalnog ekskluzivizma. Smatrali su da bi on samo izazvao bujanje ekskluzivizma drugih naroda te ih povezao s „našim neprijateljima“.¹⁸ Kraj rata dočekat će ova pravaška skupina kao ključna stranka izvan Hrvatsko-srpske koalicije koja je podržala ujedinjavanje sa Srbijom, potvrdila pravac emigrantske politike Jugoslavenskog odbora i s vremenom odbacila svoja tradicionalna polazišta o vrijednostima hrvatske državnosti prilagođavajući ih novim okolnostima. Tako im je oporbeni položaj dopustio da svoju političku taktiku grade na tezi da je Nagodba neobvezujuća za hrvatsku stranu zbog ugarskih povreda zakona i da u trenucima urušavanja Monarhije imaju obavezu preuzimanja barjaka jugoslavenskog pokreta. Slično je u odnosu prema Mađarima govorio i Stjepan Radić, budući prvak hrvatskog nacionalnog pokreta u međuratnom razdoblju, koji će tijekom Prvoga svjetskog rata postupno evoluirati iz monarhiste u republikanca. U skladu s time u njegovim nastupima

¹⁶ Z. Grijak, O okolnostima osnutka i djelovanju Kluba Starčevićeve hrvatske čiste stranke prava u Sarajevu, Z. Jelaska Marijan i Z. Matijević (ur.), *Pravaštvo u hrvatskome političkom i kulturnom životu u sučelju dvaju stoljeća*, zbornik radova, Zagreb, 2013, 175-266.

¹⁷ Državni arhiv u Zagrebu, fond Ivan Peršić, 849, Fanatici i realisti, kompromisanst i ekstremisti u hrvatskoj politici, kut. 1, str. 36.

¹⁸ HDA, fond Ante Pavelić (zubar), sv. 2, Pavelićeva poslanica u povodu sastanka Stranke prava u Ljubljani krajem 1912. godine, bez oznaka stranice.

prvo nije bilo protumonarhijskog raspoloženja jer je smatrao da je Habsburška Monarhija zbog svog sastava i geopolitičkih odnosa bila „europska nužda“ koja može izići u susret kulturnog jugoslavizma i političkog kroatizma.¹⁹ Međutim, kako je razvoj prilika išao na štetu crno-žute monarhije, Radić se mogao pozvati i na svoj tradicionalno poznati pogled prema južnoslavenskom narodnom jedinstvu. U programu njegove Hrvatske pučke seljačke stranke bilo je naglašeno da su Hrvati i Srbi jedan narod iz čega je zaključio da je nužno njihovo sporazumijevanje i suradnja. Ono pravaško krilo pod frankovačkim utjecajem je i nakon ubojstva nadvojvode Franje Ferdinanda nastavilo sve do kraja rata tražiti rješenja isključivo u monarhijskim krugovima. Najviše nada polagano je nakon atentata i na početku rata u visoke oficire od kojih se očekivalo da bi mogli uvesti vojni komesarijat i provesti sjedinjenje hrvatskih zemalja. Kasnije su se okrenuli i pokušaju pridobivanja kralja Karla I (IV) koji je njihove predstavnike primio u audijenciju.²⁰ Novo ozračje iskorišteno je i za najavu oštre borbe protiv Srbije, ali i svih onih političkih predstavnika koji su zagovarali sporazum s habsburškim Srbima.²¹

Na području političke akcije uoči Prvoga svjetskog rata najvidljivija je oznaka korijenitih promjena u pojavi novih strujanja koja su nastojala, koristeći ukidanje ustavnog stanja, radikalizirati javnu scenu i pripremiti teren za revolucionarne zahvate. Niz atentata – bosanskog Hrvata Luke Jukića na komesara Cuvaja, jednog povratnika iz američkog iseljeničtva na komesara baruna Skerleca i drugih incidenata – pokazao je da se pripadnici dijela nacionalističke omladine više nisu zadovoljavali samoraspravama o estetskim načelima, socijalnom progresu, propitivanju uloge Crkve u modernom društvu ili taktikom pregovaranja u političkim procesima, nego su se zalagali za primjenu prevratničkih metoda borbe, jer su jedino na taj način vidjeli mogućnost ostvarivanja svojih ciljeva. Tako je nastupilo vrijeme nasilnih postupaka mladih nacionalista kojima nije uspjelo oko sebe privući veći broj ljudi.²² Zbog toga se može govoriti jedino o obliku političkog ekstremiz-

¹⁹ M. Biondich, *Stjepan Radić, the Croat Peasant Party, and the Politics of Mass Mobilization, 1904-1928*, Toronto 2000, 122.

²⁰ *Untergang oder Rettung der Donaumonarchie? Politische Dokumente zu Kaiser und König Karl I. (IV.) aus internationalen Archiven*, ur. Elisabeth Kovács, knj. 2. (Wien-Köln-Weimar, 2004), 642.

²¹ Treba podsjetiti da je prije Prvoga svjetskog rata frankovačka grupa povremeno pregovarala s predstavnicima Hrvatsko-srpske koalicije o mogućnostima zajedničkog rada („udruženja oporba“) radi ostvarivanja većine u Saboru. Vidjeti zapisnike o pregovorima iz 1906. u: Hrvatski državni arhiv, fond Đure Šurmina, kut. 1 i „Pakt između Hrvatsko-srpske koalicije i Stranke prava te njegov raspad“ iz 1913. u: T. Cipek – S. Matković, *Programatski dokumenti hrvatskih političkih stranaka i skupina 1842-1914*, Zagreb, 2006, 675-679.

²² Još prije početka izvođenja atentata u banskoj Hrvatskoj, zemaljske su vlasti počele izvještavati o mogućnostima atentata u susjednoj Bosni. Vidjeti obavijesti o procjenama napada na zemaljskog poglavara Varešanina u: HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade, kut. 792, br.

ma koji nije praćen masovnijim štrajkovima ili demonstracijama, nego djelovanjem malih, konspirativnih skupina. Pri tome nije ništa manje važna činjenica iz perspektive nadolazećih sukoba da su radikalni omladinci tražili svoja nadahnuća i uporišta u Beogradu, gdje su uživali gostoprimstvo u sklopu tajnih udruženja u kojima su mogli širiti protumonarhijsko raspoloženje i razvijati ideologiju jugoslavenskog integralizma.²³ Među studentima bio je i mladi Tin Ujević, kasnije istaknuti pjesnik, koji je prema zapisniku o preslušavanju u redarstvenom povjereništvu u Zagrebu izjavio da Beograd „drži nacionalnim središtem“. Međutim, koliko su njegova gledišta bila podudarna s glavnim strujama pokazuje i izjava da je kao zagovornik narodnog jedinstva Hrvata i Srba smatrao da je svrha nacionalnog ujedinjenja bila „u užem smislu samostalna Hrvatska, a u širem smislu Jugoslavenska republika.“²⁴ S druge strane, službene obavijesti pokazivale su da su među simpatizerima Srbije postojale i zrelije osobe. Među njima se isticao novinar, urednik više listova i kasniji član Jugoslavenskog odbora Milan Marjanović koji se namjestio u beogradskom Presbireu. Vlasti u Zagrebu smatrale su ga čak i vođom nacionalističke omladine.²⁵

Prilike su išle u prilog borbenoj omladini čiji su pojedini članovi prihvatili kult nasilja u ime širenja nacionalne energije. Revoltirani ponašanjem vlasti zauzeli su stav da jedino izravnom akcijom mogu ostvariti promjene, polazeći od tvrdnje da su Južni Slaveni jedan narod koji se mora državno ujediniti. Tomu zaoštavanju je pridonijelo i držanje starijih generacija političara koji su se uporno držali legitimističkih načela. Za vrijeme komesarijata, omladinska udruženja, bez obzira na ideološku pripadnost, zajedno nastupaju protiv režima jer u njemu vide represivnu kočnicu za vlastitim autonomnim razvitkom.²⁶ Ipak, kasnije se i oni dijele u rasponu od onih koji slijede stariju generaciju političara i podvrgavaju se formama konvencionalnog ponašanja, do onih kojima je prihvatljiv bio model konspirativnog rada. Na taj su način radikalniji omladinci pristajali uz organizaciju Ujedinjenje ili smrt, odnosno Narodnu obranu koje su podržavale program „historijske nužde ujedinjenja srpsko-hrvatskog i slovenačkog naroda“, odnosno priključenje južnoslavenskih zemalja Monarhije u proširenu srpsku državu uz stvaranje jedinstvene jugoslavenske nacionalne kulture. U takvom okviru smatrano je da

3146/1910.

²³ Oskar Tartalja, *Veilezdajnik (Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla)*, Zagreb-Split, 1928, 24-26. Službeni izvještaj o Tartalji kao jednom od vođa jugoslavenske nacionalističke omladine vidjeti u: HDA, Predsjedništvo zemaljske vlade, kut. 790, 25/1913.

²⁴ HDA, fond Đure Šurmina, br. 2627, 11. 9. 1912, kut. 26 i HDA, fond Predsjedništva Zemaljske vlade, kut. 849, 2923/1912 koji sadrži Izvještaj o djelovanju Augusta Ujevića za vrijeme njegova djelovanja na studiju u Beogradu.

²⁵ HDA, Predsjedništvo Zemaljske vlade, 505/1913.

²⁶ J. Horvat, *Pobuna omladine 1911-1914*, Zagreb, 2006, 105-106.

će se revolucionarne promjene ostvariti izazivanjem ustanka „ne bi li se onda provelo otkidanje južnoslovenskih zemalja monarhije od matere zemlje, da se spoje i ujedine sa Srbijom kao posve samostalna nova država.“²⁷Tako su njihovi ciljevi bili u skladu s onima koje je službeno postavila pri kraju 1914. Kraljevina Srbija u svojoj Niškoj deklaraciji, a slijedit će je na svoj način i emigrantski Jugoslavenski odbor. Da bi se ostvarili takvi ciljevi bilo je nužno razbijanje Austro-Ugarske, koja se redovito prikazivala kao „tamnica koja sapinje snage naroda“ i u toj zadaći će svoj prilog dati i jugoslavenski orijentirana omladina. Dio njenih pripadnika također će se organizirati u emigraciji oko Jugoslavenske ujedinjene omladine s programom ujedinjavanja prostora „od tršćanskog zaljeva i Beljaka do ušća Bojane u Jadran i Temišvara“, a bit će prepoznatljivi po nastavku svoje borbenosti koja se izražavala u naporima za osnivanjem Jadranske legije kao oružanih snaga iseljenika s južnoslovenskih područja Austro-Ugarske pod srpskim vojnim zapovjedništvom.²⁸Ostat će otvorenim pitanjem pod kojim se uvjetima trebala ostvariti misao o političkom okupljanju Južnih Slavena ili balkanskih Slavena: slijediti pravac starije generacije koja je kroz jugoslavenski pokret i dalje vodila računa o povišnom razvoju ne slažući se s tezom o Srbiji kao Pijemontu jugoslovenstva ili zagovarati bezuvjetno okretanje prema jugoslavenskom integralizmu bez historijskih opterećenja.

Sarajevski atentat i reakcije na njega potvrdio je otprije poznate trendove. Za one struje koje su polagale nade u velike promjene s dolaskom nadvojvode Franje Ferdinanda na tron, atentat je bio težak udarac. Hrvatsko-srpska koalicija uspjela je svojom taktikom izražavanja lojalnosti strukturama dualizma zadržati poziciju legalnog predstavnika većine birača. A sa sarajevskim događajem najviše su se otvorila vrata zagovornicima rušenja Monarhije. Odmah na početku Prvoga svjetskog rata, koji je postupno omogućio stvaranje novog odnosa snaga i zatim položio kamen temeljac za stvaranje prve Jugoslavije, mali broj istaknutijih predratnih političara otišao je u emigraciju i ubrzo osnovao Jugoslavenski odbor s Antom Trumbićemna čelu. Otpočetak su obilazili državnike iz savezničkih redova Antante i tražili financijsku pomoć za svoju političku misiju izgradnje južnoslovenske države na ruševinama Austro-Ugarske u suradnji s vladom Kraljevine Srbije. Njihov značaj osporavala je činjenica malobrojnosti te emigrantske skupine i izostanak međunarodne potvrđenosti legitimiteta u zastupanju južnosla-

²⁷ HDA, fond Đure Šurmina, Rukopis: Nacionalistički pokret, str. 154, kut. 26.

²⁸ Jugoslovensko jedinstvo. Manifest Jugoslovenske Ujedinjene Omladine (Valparaiso: Jugoslovenska Biblioteka Oslobođenje, 1916). O pokušajima osnivanja Jadranske legije vidjeti niz članaka u časopisu *Arhiv Jugoslovenske Narodne Obrane iz Južne Amerike* (Zagreb, 1934-35) i popratnih dokumenata u Arhivu HAZU, fond Jugoslavenske narodne obrane, kut. 153.

venskih naroda u Austro-Ugarskoj. Osim toga, povijest Jugoslavenskog odbora potvrđuje njegovu unutarnju ideološku heterogenost i ozbiljne podjele u pristupu rješavanju nacionalnog pitanja.²⁹ Kasniji sukob između Frana Supila i vodstva Odbora, kao i rezerve pojedinih hrvatskih članova integralne jugoslavenske orijentacije poput Hinka Hinkovića i Frana Potočnjaka prema Trumbiću, upao je u oči i srpskim predstavnicima u toj glavnoj emigrantskoj organizaciji. Historiografija je u tom slučaju najviše ukazivala na napete odnose između Jugoslavenskog odbora i srpske vlade koji je, uz sve utjecaje ratnih zbivanja, zrcalio u suštini sukobe između dvaju koncepcija stvaranja i izgradnje jugoslavenske države.³⁰ Na taj je način ostala otvorena rasprava o nacionalnom pitanju među ratnim saveznicima, bez obzira na utjecaje jugoslavenskih ideologija koje su polazile od bliskosti Hrvata, Srba i Slovenaca. Drugim riječima, sukobila se težnja srpske politike da se okupi što veći broj Srba u novoj državi sa središtem u Beogradu i s dinastijom Karađorđević na čelu, čime bi se osigurao položaj prevlasti, s onom težnjom hrvatske politike koja je nastojala zadržati obilježja svoje državnosti i osigurati ravnopravni status.³¹ Hrvatska je historiografija, nadalje, ukazala da je bojazan od talijanskih aspiracija i mogućnost isključivog svrstavanja uz gubitničku stranu vodila vrh Jugoslavenskog odbora prema skoro bezuvjetnom prihvaćanju suradnje sa srpskom vladom, s time da su duže trajanje rata i niz događaja poput okupacije Srbije, pokušaji uspostave separatnog mira i uspjeh boljševističke revolucije utjecali na elastičnost srpske državne politike i prilagodbu njenih ratnih ciljeva širem programu jugoslavenstva.³² Stoga su tijekom i ishod rata nalagali da se pokuša kapitalizirati emigrantska borba protiv Središnjih sila kroz jugoslavensko ime kao formule za narodnu jednakost između Srbije i južnoslavenskih naroda Austro-Ugarske.

S druge strane, predstavnici hrvatske politike u domovini i dalje su od Sarajevskog atentata i obnove rada Sabora u ljeto 1915. do nagovještaja ratnog ishoda govorili o parlamentarno-ustavnim rješenjima u sklopu Monarhije. Koalicija je kontinuirano tražila način da se odnosi s Ugarskom harmoniziraju na osnovi zajedničkih interesa i nagodbenog zakona. Osobito su nastojali što više ograničiti primjenu represivnih postupaka režima i tu su ponovo računali na podršku ugarske strane radi odbacivanja uloge vojničkih fakto-

²⁹ N. Stojanović, *Mladost jednog pokolenja (uspomene 1880-1920)*. Dnevnik od godine 1914. do 1918, Beograd, 2015, 286.

³⁰ D. Đokić, *Nikola Pašić and Ante Trumbić: The Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes*, London, 2010 i I. Banac, *Nacionalno pitanje u Jugoslaviji*, Zagreb 1995, 94.

³¹ Tipičan primjer za uvid u takav odnos sukoba koncepcija nalazi se u rukopisu Milana Čurčina „South Slav question and Slav Slav policy in this War“. Vidi: HDA, fond Milan Čurčin (793), kut. 1.

³² Lj. Antić, *Godina 1918. i hrvatskadržava u: Godina 1918. Prethodnice, zbivanja, posljedice*, ur. Z. Matijević Zagreb 2010, 17-20.

ra koji su bili skloni preventivnim akcijama. Stranke su se u Saboru, kao i u predratnom vremenu, redovito pozivale na kombinaciju primjene hrvatskog državnog prava i načela narodnosti. Pri tome su zagovornici pretežito prvih vrijednosti permanentno naglašavali da je jugoslavenska ideja samo prekri-vač srpske političke misli kojoj je ratni cilj rušenje Monarhije. Tek je približavanje kraja rata i sve veće skretanje Austro-Ugarske prema ratnom porazu otvorilo vrata temeljitim promjenama i u sadržaju javnih nastupa, pri čemu se kao prekretnica pojavila Svibanjska (Majska) deklaracija koja je u formi izjaveslovenskih, hrvatskih i srpskih zastupnika u bečkom Carevinskom vijeću bezuvjetno zagovarala ujedinjenje svih južnoslovenskih naroda Monarhije i time naznačila tendenciju stvaranja jugoslavenskog pokreta koji je konačno rješenje s razvojem razne situacije potražio upravo izvan njenog okvira. U novijoj historiografiji ta se deklaracija opravdano više ne tumači kao traženje rješenja u nekoj vrsti tzv. trijalizma unutar Monarhije, nego kao politički akt koji je zagovarao okupljanje oko jugoslavenskog programa s jasnom tendencijom da se on izvede u zajednici s Kraljevinom Srbijom i Kraljevinom Crnom Gorom.³³U prilog takvoj ocjeni idu i svjedočanstva njenih pobornika. Anton Korošec je u svečanom govoru održanom u povodu obilježavanja dvadesetogodišnjice deklaracije izjavio: „Ona [Deklaracija] je izazvala slične izjave ostalih slovenskih naroda u austro-ugarskoj, koji imaju neposredno veliki udeo u našem oslobođenju i ujedinjenju. Istina je da su se centralne države srušile pod pritiskom poduhvata saveznika, u kome je besprimerno junaštvo Srba igralo veliku i odlučujuću ulogu, ali je isto tako istoriska činjenica da je austrougarska monarhija propala pre poraza na bojištima, i to zbog unutrašnjeg raspada. Ovaj unutrašnji raspad bio je posledica nacionalnog stremljenja nezadovoljnih i potlačenih slovenskih naroda.“³⁴Korošecov bliski suradnik u Narodnom vijeću SHS Ante Pavelić zubar zabilježio je da je ta deklaracija imala zadaću pred vanjskim svijetom obilježiti težnju da „Hrvati, Srbi i Slovenci u svojim etnografskim granicama hoće svoju slobodnu državu.“³⁵ Činjenicu da je u deklaraciji bilo navedeno da bi se ujedinjenje izvršilo pod habsburškom krunom opravdao je činjenicom da je bila riječ o taktičkom potezu kojim se izbjegavalo stjecanje veleizdajničkog statusa. Od tada i pojedini političari iz redova Koalicije napuštaju njene redove i bez uvijanja izjavljuju da se interesi juga Monarhije mogu ostvariti isključivo izvan dualističkog mehanizma i veza s vladajućom

³³ Z. Matijević, *Između sna i jave. Rasprave o hrvatskoj političkoj povijesti 20. Stoljeća*, Zagreb, 2016, 107-120 i V. Krišković, *Izabrani književni i politički eseji*, Zagreb 2003, 174.

³⁴ Прослави у Љубљани присуствовао је и министар унутрашњих послова г. др. Антон Корошец, који је одржао велики говор о Мајској декларацији, *Политика*, бр. 10422, Београд, 31. мај 1937, 4.

³⁵ HDA, fond Ante Pavelić (zubar), Memoarski zapisi, 35.

dinastijom. Došlo je vrijeme kad su se odbacile kompromisne formulacije i među glavnim političkim strankama. U novom grupiranju političkih snaga u prvi red je istaknuto jugoslavensko pitanje koje je vodilo prema raskidu državnopravnih odnosa s Austrijom i Ugarskom. Time su bile bespovratno pokidane višestoljetne poveznice s Habsburškom Monarhijom.

Stjepan MATKOVIĆ

CROATIAN POLITICAL DEVELOPMENTS AND THE SARAJEVO ASSASSINATION

Summary

Standard historiography generally argues that the outbreak of the First World War marked the turning-point for a substantial part of Croatian politics in relation to the national question within the Habsburg Monarchy. The Great War led to the creation of a „Yugoslav“ state and thus justified the pre-war tradition of „Yugoslavism“ among many actors of Croatian public life. But in order to really understand the situation, we need to take a closer look at political relations before the war. The roots of political development can be directly traced back to the early 20th century through the launch of the New Course policy (1903), turbulent events caused by the Bosnian Annexation Crisis (1908), the suspension of the Croatian Diet (1912) and influence of the Balkan Wars. The New Course policy gave additional impetus to the traditional idea of national unity between Croats and Habsburg Serbs. This collaboration materialized through the formation of the Croat-Serbian Coalition that became the major political force on the domestic scene and developed close relationship with leading statesmen from the Kingdom of Serbia. However, the Coalition's political strategy remained oriented on the Austro-Hungarian parliamentary landscape because it wasn't homogeneous: neither socially nor in a sense of national sentiments. On the other hand, advocates of the Croatian national idea that strongly opposed Yugoslavism concentrated around the Party of Right, thus representing another form of traditional policy that underwent gradual adjustments. They tried to find a solution within the context of their own national integration trusting on Archduke Franz Ferdinand's circle, some Austrian politicians, and a couple of high ranking army officers that showed interest for the South Slavic Question (“die südslawische Frage”). The annexation of Bosnia and Hercegovina nevertheless proved that the Habsburg patriotism of Croatian nationalists was just an illusion because, in spite of verbal support, there was no real commitment from Vienna to satisfy the Croatian requests. Thus, general frustration along with the long-lasting non-fulfillment of national ambitions was the main characteristic of political life during the pre-war period. Deep dissatisfaction with the application of the Croatian - Hungarian Compromise as a consti-

tutional act that defined the mutual relations with Hungary within the Transleithanian part of the Habsburg Empire, served as a platform for seeking political reform. In this case, harsh criticism on account of the Compromise and Dualism emerged as a constant topic of public debate. The interpretation of its economic contents and financial relations caused most disputes. Although statistical data relating to the eve of the war show a slight increase of the number of joint stock companies and industrial plants located in northern Croatia, the demand for greater economic autonomy and to overcome the asymmetric distribution of responsibilities remained an indispensable issue of national policy. It was thought that only financial emancipation could reduce the economic gap between Croatia and the more progressive parts of Central Europe. In other words, the main goal was to leave the economic periphery. An even more pressing political matter was the position of Dalmatian province under Austrian rule which was constantly put on the agenda because of the national character of that crownland and its supposed reintegration with Croatia based on the interpretation of article no. 66 of the Compromise. These two examples of dominating political topics show that the long-term sustainability of dualism became submitted to constant review and that there were different ways of achieving political independence. In relation to these conditions, the pendulum swung from secessionist proposals that could lead to the break-up of the Habsburg Monarchy to those propagating the application of legal procedures that sought a solution within the Austro-Hungarian frame. The first idea was supported by a small group of politicians that advocated the ideology of Yugoslav homogeneity aiming at a revolutionary union of all south Slavic nations in an independent state. They considered Serbia must act as the South Slav Piedmont. Supporters of the latter concept were leading representatives of parliamentary parties and members of the political elite who searched for solutions to actual problems within a strictly legal framework. They strongly believed in the prestige of Austria-Hungary even before the Assassination at Sarajevo and did not encourage anti-Habsburg ties after this event. Even more, the entry of the Kingdom of Italy in World War I on the side of the Allies against the Central Powers strengthened their view that the survival of the Austro-Hungarian Empire was the most effective protection against the territorial aspirations of this Adriatic neighbour. In my view, the course of the war and the decisions of international policymakers had the most considerable influence concerning the evolution of Croatian politics.